

СЪЩЕСТВИТЕЛНИТЕ ИМЕНА ОТ ОБЩ РОД В НАЙДЕН-ГЕРОВИЯ РЕЧНИК

ВАНИНА СУМРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

vsumrova@ibl.bas.bg

Статията разглежда съществителните имена от общ род в Найден-Геровия речник. Представена е структурата на речниковата статия и нейните особености, посочени са типовете дефиниции. Анализът показва, че първият многотомник в българската лексикография дава правилна граматична характеристика и точно тълкуване на семантиката на разглежданите имена.

Ключови думи: лексикография; род на съществителните имена; Найден Геров; български език

COMMON GENDER NOUNS IN NAYDEN GEROV'S DICTIONARY

VANINA SUMROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

vsumrova@ibl.bas.bg

The article explores the representation of common gender nouns in Nayden Gerov's dictionary. The author outlines the structure of the dictionary entry and its characteristics, indicating the types of definitions employed. The analysis shows that the first multi-volume dictionary in Bulgarian lexicography offers a correct grammatical description and an accurate interpretation of the semantics of the nouns under consideration.

Keywords: lexicography; gender of nouns; Nayden Gerov; Bulgarian language

Съществителните от общ род в българския език – като *роднина*, *будала*, *маскара*, *мижитурка*, *пияница*, *хаймана*, *хайта* и др. – са малобройни. Въпреки това тази група имена и до днес не е намерила еднозначна интерпретация както в граматичните трудове, така и в лексикографската практика.¹ На въпроса за представянето на посочените съществителни в Найден-Геровия речник (по-нататък *Речник*) е посветена настоящата статия.

Изследователите са единодушни относно общата семантика на разглежданите имена: назовават лица от двата пола – мъжки и женски, или без оглед на пола (Русинов/Rusinov 1978; Велева/Veleva 1991; Ницолова/Nitsolova 2008; Костадинова/Kostadinova 1993–1994; Чакърлова/Chakarova 2011). Семантичен е бил и критерият, според който Н. Геров е причислявал имената към представяната група. В *Речника* те са с маркер за граматичен род *с. об.* (*с.* – съществително име, *об.* – общий (род)).

Отбелязвано е, че в *Речника* са включени 106 имена от общ род (Чакърлова/Chakarova 2011). За целите на настоящото изследване са извлечени 67 от имената с маркер общ род.² Сред тях са съществителни, които и в съвременните граматика и речници са отнесени към разглежданата група: *пияница*³, *маскара*, *панта*, *хайта*, *подлизурка*, *лудетина*, *бърбрица*, *нехранимайка*, *кръвопийца*, *убийца* и др. Лексеми като *здравѝца* ‘здравеняк’⁴, *добрѝчинѝ* ‘добър, добродушен, милостив чловяк’, *джангазѝ* ‘който ся дрънка за всичко’, *лънгъзѝ* ‘хаймана, който ходи без работа’, *пљѝвка* ‘глупак, ахмак, заплес’, *дяволѝтина/гяволѝтина* ‘дяволит, хитър, лукав, дявол чловяк, враг’, *халахѝйда* ‘несвесен (несвестен – б. м., В. С.), халосан’, *тѝврдѝца* ‘скъп, скъпец, скръжав, стислив, стисльо, стипца, тамахкяр, циция, вариклечко, джумерка, пинтия’ са включени само (или за първи път в лексикографски справочник) в Найден-Геровия речник.

Други съществителни с маркер *с. об.* неправилно са причислени към разглежданата група. Това са лексеми като *заплес* ‘който, която се заплесва’⁵, *повлеклѝ* ‘чловяк халтав, тежък на работа, на ход’, *цапѝло* ‘цапак’⁶ чловяк’, *клинчѝло* ‘развлекан чловяк, който не е стегнат, все нещо му се влече, повлекан, който на работа е тежък, разпасан’, *халѝ* ‘глупак, ахмак’. Причина за това е превесът на тяхната семантика (назоваването на лица и от двата пола) над формалния показател за род. Съгласуването на тези имена обаче с определение в м.р. (при *заплес*) или в ср.р. (при останалите съществителни) е ясен маркер за тяхната родова принадлежност.

„С помощта на наставките **-ичка**, **-че**⁷, **-инка**, **-ка** и др.“ от имената от общ род „могат да се образуват и умалително-гальовни производни“ като *баламичка*, *бърбричка*, *роднинка*, *будалче*, *подлизурчица*, *скръндзичка*, *пияничка*, *лудетинка* и др. (Чакърлова/Chakarova 2011). Те са с извънредно рядка употреба⁸, като изключение прави лексемата *роднинка*, която се среща и в миналото (в текстове от народното творчество и от художествената литература), и днес (главно в разговорни текстове от интернет).⁹ По правило такъв тип лексеми не се включват в речниците.¹⁰

В Найдено-Геровия речник, напротив, при част от разглежданите имена в отделни заглавки са посочени техните умалителни, образувани със суфиксите *-ица* и *-ичка*¹¹ и квалифицирани като съществителни от ж.р.: *хайтица* и *хайтичка* (от *хайта*), *маскарица* (от *маскара*), *сиротица* (от *сирота*), *сиротичка*¹² (от *сиротица*).

Имената от типа *хайдутяга*, *хайдучина*¹³, *юначина*¹⁴, *юначуга*, *юначага* Геров определя като увеличителни съществителни от общ род, поради което те са с два маркера – *с. об. ув.*¹⁵ Правилни са и двете характеристики – и лексикалната, и граматичната. Академичната граматика посочва като увеличителни съществителни имената *юначага*, *хайдучага*, *хайдутяга*, *юначина*, *смелчага*, *симпатияга* и др. (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 69). Споменатата по-горе характерна особеност на имената от общ род, посочвана от всички изследователи, е „двойността при съгласуването им с определения или изменящи се по род предикати“ (Чакърова/Chakarova 2011). В електронния лексикален архив на Секцията за българска лексикология и лексикография към Института за български език се срещат и двата типа употреби – мъжкородови и женскородови:

– *Началникът беше нехаен юначина*. А. Страшимиров, Повести и разкази; *На места от високите и гъсти треви край пътя хвъркаха ненадейно яребици или пъдпъдъци и също като големи и сиви камъни, метнати от някой юначина, тупваха пак някъде в гъстите треви*. Г. Караславов, Орлов камък; *Той беше срещнал в гората вълк и като нямал със себе си никакво оръжие, нахвърлил се върху му като звяр, завил му шията с ръце, а главата му разбил в скалите. (...) – Трябва да са дали най-хубавата девойка на този юначина*. Т. Чопов, Война ли; *Прост, неучен, но страшен хайдутяга*. Поп Минчо Кънчев, Видрица; *Юнак човек бил тоя поп и голям хайдутяга*. Чудомир, Съчинения в три тома, т. 2. Разкази и фейлетони.

– *Той (юзбашията – б. м., В. С.) ме посрещна със следующите благи думи: – Живей бе, пехливан! Я го гледайте каква е юначина, в кърпа да го вържееш*. З. Стоянов, Записки по българските въстания, т. 2; *Светлин: – Дедо Желю – вижте го – каква юначина е. Стария комита, разпаления бунтовник, народния въстаник, бореца за свободата*. Л. Бобевски, Родина моя; *Когато видяха черния арапин, те дръпнаха конете и му се озъбиха:*

– *Дръж се, черни арапино, да видим колко си юнак да водиш царска щерка. Тамо над нас налетя една юначага, та помете всички ни – три хиляди арати. Не беше юнак той, а хала небесна!* Сп. „Венец“, 1926, кн. 10; *В помощ ми е емишерията Станкоджим – една хайдутяга, каквато само „на Странджа баир гората“ може да отхрани. (...) Ред години*

бе хайдутувал като самотен вълк. П. Росен, В поле широко. Срещат се и употреби като *млада юначина, страшна юначина, храбра юначина, тая юначина*¹⁶.

Наличието на двойко съгласуване е доказателство, че разглежданите имена са от общ род.¹⁷

Макар *Речникът* да обединява чертите на тълковен, синонимен, двуезичен и отчасти етимологичен речник, структурата на речниковата статия и при разглежданите имена в него е сходна с тази в съвременните тълковни речници.¹⁸ След заглавката се привежда лексикографският маркер за граматичната характеристика, в случая – *с. об.* Ако лексемата е от чужд произход, пред заглавката се поставя знакът звездичка, а след маркера за граматична характеристика – съкращение на езика източник (напр. при *маскара, хайта* и др. – Т. (турско)).¹⁹ Следват тълкуването, синонимите, съответствията в руски език²⁰, илюстративният материал (присъстващ само при част от заглавките).

В няколко случая се откриват изключения при оформянето в *Речника* на заглавките при разглежданите имена. Двойни заглавки се срещат рядко, напр. *дяволѐтина* и *гяволѐтина, юначўга* и *юначага, бѣбливица* и *бѣбливщина*.²¹ Имената *убиец* и *убийца* също са обединени в двойна заглавка, като маркерът при първото име е *с. м.* (съществително м.р. – б. м., В. С.), а при второто – *с. об.* Заглавката *слўга* е с двоен показател за рода: *с. об.* и *с. ж.* От семантичната структура на лексемата става ясно, че маркерът *с. об.* се отнася за значенията, с които се назовава лице ('1. Който слугува нейде, ценен да слугува. 2. Който служи, черпи с нещо (за – б. м., В. С.) пиене.'). Засвидетелствани са употреби, в които определенията са не само мъжкородови, но и женскородови.²² В значенията за нелице обаче ('3. Мера вино, ракия, колкото може да изпие един. 4. Ходене слуга, служба, служене, слугуване, приставство, измежарлък. 5. Празнуване някой светец с ядене и пиене. 6. Пануда, понуда, спонуда, смидал, обидка, повойница.'), които в съвременната лексикографска практика биха били отделени в омонимна заглавка, диалектното съществително *слуга* е от ж.р. В единични случаи заглавката е оформена с препратка: с бележката в. (вж. – б. м., В. С.) *брѣбрица* са дадени имената *бѣблѣвица, бѣбливица, бѣбливщина* и *бѣбрица*, а заглавката *вѣйвода* е препратена към заглавката *войвода*.

Семантичната структура на повечето от имената от общ род в *Речника*, както и в съвременните речници е представена само от едно значение: *здравѣца* 'здравеняк', *твѣрдѣца* 'скъп, скъпец, скръжав, стислив, стисльо, стипца, тамахяр, ция, вариклечко, джумерка, пинтия', *задѣрица* 'чловяк, който обича да ся задира, немирнен, задирка, закачка',

дъртица ‘дърт, стар и лош чловяк’, *бекрия* ‘предаден на пиянство’. Тук се причисляват и за-главки с две или повече значения, но всъщност само в едното от тях името отговаря на характеристиката общ род. Другото значение не се отнася за лице. В съвременната лексикографска практика подобни случаи се представят като омоними в отделни заглавки. Такива имена в *Речника* са *пияница* ‘1. с. об. Който, която се опива често. 2. Растение пийвец.’, *скитня* с. ж. ‘1. Скитане, лутане. 2. с. об. Чловяк небръз, тежък на работа.’²³, *улавщина* ‘1. с. ж. Улавина. 2. с. об. Улав, немирнен, лудетина.’, *затра* ‘1. с. ж. Загуба, сътра, затрив, пагуба, щета, зарар. 2. с. об. Тънък слаб чловяк, жулявий, жульо, джигра.’, *келявица* с. об. ‘1. Келяв чловяк. 2. с. ж. Глава.’²⁴, *гьгрица* ‘1. с. об. Който, която гьгре, бръбрица. 2. с. ж. Буболечка гьгрец.’, *юда* с. ж. ‘1. Самодива въздушна и по поляните. 2. с. об. Лош, враговит чловяк. 3. Малко немирно дете.’²⁵, *салма* ‘1. с. об. Лудетина, немирник, пакостник, обесник, обешняк, вьжник. 2. нар. Свободно.’²⁶.

В единични случаи се срещат и съществителни от общ род с по две значения: *клинка* ‘1. Скъп чловяк, скъперник, къскатия, клинче. 2. Който много клинка, иска нещо, дльба, връти.’, *сирота* ‘Сиротина, сиротия: 1. Сирак. 2. Сиромах във 2-то знаменование.’, *клатикаца*²⁷ ‘1. Тежък, неприяв чловяк, бутникаца. 2. Глупав, безумен, бутнигабър, бутникаца, бутнитрън, бутнихраст, размътигьол, лапнишаран, блъснигабър, блъснидриян, дангалак, хлапче, ахмак, будала, бутмиш’.²⁸

Изключение от типичната семантична структура на разглежданите имена са многозначните лексеми *маскара*: ‘1. Който е за смях облечен със смешни дрехи, бабурец, кук, кукер, старец. 2. Който е станал за смях на другите. 3. Безобразник, безсрамник, безобразен, безочлив, суратсър.’ и *войвода* ‘Въйвода, 1. Глава на войска. 2. Глава на хайдутска дружина. 3. С това име наричат български управители на кааза, аянина, мюдюрин, а турското правителство (правителство – б. м., В. С.) нарича войводи управителите само на някои каази, като на Търновската, началника на Галата в Цариград и проч. 4. Глава на сеймени, билюкбашия.’.

При тълкуването на групата имена от общ род в съвременната лексикографска практика се открива изключително разнообразие. Така е и в *Найден-Геролия речник*. Немалко от тези имена са представени със синонимна дефиниция, напр. *здравица* ‘здравеняк’, *хитрия* ‘хитрьо, хитрица’, *врьтокъща* ‘врьтокъщник, врьтокъщница’ (къщовник, добър домакин – б. м., В. С.), *нехривщина* ‘нехрьо (‘нехрив, мръзелив, ленив чловяк’), нехра’, *мръзеливщина* ‘мръзелив, мръзелива, мръзла, мръзльо, нехра, нехрьо’, *улавщина* ‘улав, немирнен, лудетина’, *кръвопийца* ‘кръвник,

кръвница, кръволочник, изядник’, *салма* ‘лудетина, немирник, пакостник, обесник, обешняк, вѣжник’, *циция* ‘скѣп, скѣпец, скръжав, стислив, стисльо, стипца, твърдица, вариклечко, джумерка, пинтия, тамахяр, цивньо’, *твърдица* ‘скѣп, скѣпец, скръжав, стислив, стисльо, стипца, тамахяр, циция, вариклечко, джумерка, пинтия’, *клатикаца* (във 2. знач.) ‘глупав, безумен, бутнигабър, бутникаца, бутнитрън, бутнихраст, размътигьол, лапнишаран, блъснигабър, блъснидриян, дангалак, хлапче, ахмак, будала, бутмиш’. Прави впечатление, че като синоними са посочени имена от мъжки, женски или от общ род. Дългите тълкувания при част от изброените съществителни са резултат от стремежа към изчерпателност на синонимите, което се превръща в отличителна особеност на Найден-Герovia синонимни дефиниции.²⁹

Описателни дефиниции откриваме при лексеми като *пияница* ‘който, която се опива често’, *клинка* (във 2. знач.) ‘който много клинка, иска нещо, дълба, връти’, *скитня* ‘чловяк небръз, тежък на работа’, *добричиня* ‘добър, добродушен, милостив чловяк’, *джангаза* ‘който се дрънка за всичко’, *нехранимайка* ‘недостоеен, некадърен да храни майка си’, *нехраникаца* ‘който не е достоен, не е кадърен да храни къща’, *немарливщина* ‘немарлив чловяк, немарлива жена, мома’, *неуподѣста* ‘невръден (неспособен – б. м., В. С.), некадърен чловяк’, *юда* (във 2. знач.) ‘лош, враговит чловяк’. Вижда се, че при описателните дефиниции много често опорната дума е лексемата *човек*, предхождана от съгласувано определение или последвана от подчинено определително изречение. Лексемата *жена*, както и относителното местоимение *който/която* също, макар и по-рядко, са използвани като опорни думи в дефинициите.

При отделни заглавки откриваме комбинирана синонимно-описателна дефиниция: *затра* (във 2. знач.) ‘тънък слаб чловяк, жулявий, жульо, джигра’, *клинка* (в 1. знач.) ‘скѣп чловяк, скѣперник, къскатаия, клинче’, *папня* ‘глупак, сбутан, сбъркан, будала чловяк’, *клатикаца* (в 1. знач.) ‘тежък, непръгав чловяк, бутникаца’, *панта* ‘безделник, хаймана, нехранимайко чловяк’, *гьрица* (в 1. знач.) ‘който, която гьгре, бръбрица’.

В редки случаи обща синонимна дефиниция предхожда отделна описателна или друга синонимна дефиниция в дадено значение. Така е при за-главките *бръбрица* ‘бъбрица, бръбривщина, бръбланица, бръбланица, бръбланица: 1. Что говори много и какво да е. 2. Что ся срьди и бръбре за всичко.’ и *сирота* ‘Сиротина, сиротия: 1. Сирак. 2. Сиромах във 2-то знаменование.’.

При разглежданите имена дефиниция с енциклопедичен характер се среща в изолирани случаи, например при 3. знач. на заглавката *войвода* (вж. по-горе).

Независимо от типа дефиниция тълкуването на имената от общ род представя назованото лице като притежател на определени качества или като вършител на дадени действия. Тези характеристики обикновено са негативни.³⁰

Типична особеност на Найден-Геровия речник е посочването на синоними след тълкуванията.³¹ Това се наблюдава и при голяма част от разглежданите заглавки. Както при синонимните дефиниции, така и тук изброените синоними са други имена от общ род или от мъжки и женски род, напр.: при *нехранимайка* – хаймана, при *бекрия* – пияница, при *подлизица* ‘който ся подлиза някому’ – подлизулка, подлизурка, при *юда* (във 2. знач.) – дявол, при *пияница* – пиянец, пиянушка³², локач, смукач, бекрия, при *немарливицина* – нехайник, нехайница, при *хайта* (в 1. знач.) – хаймана, хаирсъзин, хурсузин (урсуз – б. м., В. С.), нехранимайко, пустикукьовци, при *неуподгоста* – некадърник, некадърница.

Илюстративен материал присъства при отделни заглавки. Той „представя заглавната дума в естествената ѝ речева среда“, като „Найден Геров използва два основни източника: устната разговорна реч (...) и народното творчество“ (Зидарова/Zidarova 2002: 140). И при разглежданите имена илюстративната част включва свободни словосъчетания (при *юда* (във 2. знач.) – *Каква е юда! Юдата недна!*; при *хадучина* – *Дръта хайдучино*; при *подлизица* – *Турска подлизица*; при *джангазà* – *Какъв си джангаза!*) или дори цели изречения (при *халахдойда* – *Ходи като халахойда*; при *клинка* (във 2. знач.) – *Страшна си клинка, остави мя на мира, стига си мя клинкал*; при *здравйца* – *За него трябва някоя здравица мома*.³³). Илюстративните примери от народното творчество са откъси от народни песни (при *сиротина* – *А Тодора сиротина / сираче си останала, / и без татка и без майка, / и без брата и без сестра*; при *хитрийня* – *Не ми е младо глупаво, / нало (нали – б. м., В. С.) ми е хитра хитриня*; при *юда* (във 2. знач.) – *Турчин е юда голяма, / та ще тя (те – б. м., В. С.), синко, измами!*), поговорки и пословици (при *сирота* – *Доброволна сирота коремът ѝ до земята (до зъбите). Като сирота на помян. Свила ся като сирота на помян. Пчела без матка сирота Радка*; при *слуга* – *Верен слуга – здрав ключ. Вярвай слугата, вярвай и окоето си. Ако нямаш слуга, сам щеш сечеш дръва. Лете господар, зиме слуга.*). Изключение от типичните примери при имената от общ род в Речника е стихчето при *джангазà*: *Дядо Никола джангазата, катран му капе от*

(по) *брадата!*, придружено от обяснението „Така децата дразнят старците“.

Илюстративният материал, макар и оскъден, представлява интерес от граматична гледна точка. В примерите наред с основната форма присъства и членувана форма (*Дядо Никола джангазата; Юдата недна; Вярвай слугата, вярвай и окоето си.*), както и обръщение (*Дръта хайдучино*). По-същественото обаче е, че материалът разкрива двойкостта на съгласуването – от една страна, женскородово (*Турска подлизица; Каква е юда! Юдата недна! Турчин е юда голяма; Дръта хайдучино; Страшна си клинка*), а от друга – мъжкородово (*Какъв си джангаза!*).

Историческата перспектива в *Речника* е представена както чрез лексикалния материал, така и по отношение на разглежданата граматична категория. Групата на имената от общ род в езика ни е била по-многочислена.³⁴ Кр. Чакърова (Чакърова/Chakarova 2011) изброява около 80 такива имена, включително диалектните, остарелите и новите, посочени от самата нея и в изследванията на Р. Русинов (Русинов/Rusinov 1978) и Буров (Буров/Burov 1996). Малко над 20 от тях обаче са „със сравнително висока фреквентност“, което е резултат от „тенденцията към редуциране на асиметричните във формално отношение езикови единици, характерна за българската морфологична система“, от преминаване на част от тези имена „към пасивния речников пласт“ (Чакърова/Chakarova 2011), както и от преобладаването на диалектна лексика в групата.

Речникът свидетелства, че при отделни имена настъпва промяна на родовата характеристика. Съществителното *роднина* е било от ж.р., а не от общ род, докато *войвода* е било от общ род³⁵, а не от м.р.

Илюстративните примери в *Речника*, от които е видна съчетаемостта на разглежданите имена, показват превес на съгласуването според формалния завършек, т.е. на определение с женскородови облици дори когато с лексемата се назовава лице от мъжки пол.³⁶

Найден-Геровият речник, първият многотомник в нашата лексикография, неизбежно отразява и съществителните имена от общ род в българския език. Посочените тук съществителни, макар и в голяма си част диалектни, допълват множеството на тази лексико-семантична група в езика ни. *Речникът* дава правилна граматична характеристика³⁷ и точно тълкуване на семантиката им. Изключенията при квалифицирането на рода на някои съществителни само потвърждават факта, че от зората на нашата лексикография, та чак до днес заради обхвата си разглежданата група имена в езика ни се оказва не безпроблемна.

Благодарности

Публикацията е подготвена с финансовата подкрепа на МОН по ННП „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Разногласията засягат обхвата на групата. Ще дам като илюстрация пример с граматичния маркер за род в различни тълковни речници само на една лексема: *циция* ‘скъперник’. Като се имат предвид употреби като *този циция* и *тази циция*, *голям циция* и *голяма циция*, *какъв циция* и *каква циция*, т.е. възможността за двойкост на съгласуването – типична черта на имената от общ род, посоченото съществително с основание се причислява към имената от общ род в речника на Найден Геров, в Попов, Симов, Видинска 1998 и в Антонова-Василева, Керемидчиева 2001. Неправилна е квалификацията му като име от м. р. (в РСБКЕ 1959 и Буров и др. 1999–2000) или от ж. р. (в БТР 1994 и Радева 2012). Неточното и непоследователно представяне на имената от общ род в речниците не остава незабелязано. „В речниците на българския език няма пълно единство при определяне на граматичния род на посочените (съществителните от общ род – б. м., В. С.) думи“, пише Р. Русинов още през 1966 г., когато излиза цитираната му тук статия, включена в учебно пособие от 1978 г. (Русинов/Rusinov 1978: 95). Нещо повече – различната лексикографска трактовка се оказва мотивиращ фактор за изследване на формалните и семантичните характеристики на посочените имена (Чакърова/Chakarova 2011).

² Изследването няма претенция за изчерпателност в количествен аспект на групата имена от общ род в *Речника на българския език* на Найден Геров. От последния том на речника, т. 6, Допълнение, разглежданите имена не са извлечени, тъй като в него Найден Геров няма участие, а томът е изработен от племенника му Т. Панчев.

³ Правописът на цитиранията от *Речника* е осъвременен. Запазени са обаче оригиналните лексикални варианти, като напр. думите с подвижно ъ (изписвано в *Речника* и като ъ) и др.

⁴ В статията без ударение и без посочване на значението са дадени само лексемите, които не са диалектни.

⁵ Срв. с тълкуванието в академичния многотомен тълковен *Речник на българския език* (РБЕ): **заплес**¹ м. ‘Човек (мъж или жена), който се заплесва по някого или нещо’.

⁶ *Цапък* ‘цапнат, хлевоуст чловяк, развален на устата’.

⁷ Образуваните с този суфикс имена са от ср. р., каквато е и заглавката *пияниче* в *Речника*, определена като умал. ср.р.

⁸ „Деминутивните варианти се употребяват преди всичко в битово-комуникативната сфера“ (Чакърова/Chakarova 2011).

⁹ – *Мари, бабо гърбава, / имаш щерка хубава – / дай ми я, бабо, дай, дай, /*

да си станем **роднинка!** СБНУ, т. XLVI; – *Как ще се, любе, земеме, / като сме пуста роднинка: / мама и стрина етърви, / татко и чичо два брата.* СБНУ, т. XLVI; – *Синко – приятели, познайници, ама роднинката все е друго!* Н. Начев, Дядо Генко Севдата в София; *Двамата сме си бедни сираци – нямаме си ни дом (...), нямаме си ни своинка, ни роднинка, които да ни подкрепят.* Н. Киров, Майски светлосенки; *Тежко нещо е на чужбина, / да ся разболяваш (...)* / Няма майка, ни **роднинка**, / кому ся надяваш! Ц. Гинчев, Две тополи или неочидана среща; *Аз ползвам роднинка автомонтър; Нали са роднинка или селски поне!*

¹⁰ Изключение от тази практика е съществителното *роднинка м. и ж. Диал.* ‘Умал. От роднина.’ в РБЕ/RBE.

¹¹ Двойно умалителна наставка (ГСБКЕ/GSBKE 1983: 67).

¹² Заглавката е без ударение.

¹³ Увеличителността при лексемите *хайдутяга* и *хайдучина* у Геров се свързва с възрастта, което се вижда от дефиницията ‘дрът хайдутин’.

¹⁴ При тази заглавка е посочена и бележката събирателно, но тя се отнася за второто значение: *юначина с. об. ув. и съб.* ‘1. Юначуга, юначага. 2. Юнаци.’

¹⁵ Давам увеличителните имена с ударение, въпреки че не всички са диалектни.

¹⁶ Примерите са с нормализиран правопис.

¹⁷ Като имена от общ род са определени съществителните *юначага* и *юначина* и у Кр. Чакърова (Чакърова/Chakarova 2011).

¹⁸ Повече за структурата на речниковата статия в *Речника* вж. Зидарова/Zidarova 2002.

¹⁹ В *Речника* стилистични маркери не се използват.

²⁰ Те остават извън предмета на изследването. В редки случаи не е посочен превод на руски език, както е при *скитня* (във 2. знач.).

²¹ Последните две заглавки не са тълкувани, а са с препратка към заглавката *бръбрияца*.

²² – *Добре, момче!* – казал стария вариклечко на **ханджийския** слуга. Ил. Блъсков, Хитър Петър; **Училищният** слуга (...) получава 12 лири. СБНУ, т. IV; *Хаджи Вълко (...)* сякоги залиташе над сина си, за да не би да изтърве **една такава** слуга. Ил. Блъсков, Пиян баща, убиец на децата си; *Нито една* слуга не се задържа в домът ѝ. Сп. „Искра“, 1895, кн. 11; *Си му* слуги възвикнаха, възвикнаха, запяха. / **Една** слуга луда-млада не възвикна, не извикна. СБНУ, т. II (примерите са с нормализиран правопис с изключение на членната морфема).

²³ Маркерът *с. ж.* се отнася за първото значение, докато второто е с бележка *с. об.*

²⁴ Маркерът *с. об.* характеризира лексемата само в първо значение.

²⁵ Маркерът *с. об.* е поставен само при едно от значенията.

²⁶ Омоформите – едната за съществително име от общ род, а другата – за наречие, са дадени в една заглавка.

²⁷ В *Речника* сложните имена с първа част повелителна глаголна форма са изписани полуслято. В статията правописът им е нормализиран, но са запазени ударенията в *Речника*. Повечето заглавки са без маркер за род: *развалитрапеза*,

развалѝпрѣ̀тина, развалѝкѣ̀ща, развѣ̀йпѣ̀лява, разбѣ̀йпрѣ̀тина и др. Малка част са определени като имена от общ род (*нехранѣ̀кѣ̀ща, нехранѣ̀майка, неупо̀йгдо̀ста*) или от м.р. (*бутнѣ̀храст*).

²⁸ Лексемата *хайта* е с две значения за лица: ‘1. Който се скита нагоре-надолу без работа. 2. Кърджалия.’, но само в първото значение е от общ род.

²⁹ „Много голямо е присъствието на синоними, понякога цели синонимни редове, като средство за илюстрация на значението“ (Зидарова/Zidarova 2002: 138).

³⁰ „Най-общият семантичен признак“ на тези имена, пише Р. Русинов, е приписването на „определени качества, и то предимно отрицателни“ (Русинов/Rusinov 1978: 95). Кр. Чакърова отбелязва, че „по-голяма част от тях (имената от общ род – б. м., В. С.) притежават отрицателен оценъчен елемент в значението си“ именно заради „определен недостатък в поведението на назоваваните лица“ (Чакърова/Chakarova 2011).

³¹ „Богатството от синоними у Геров специално е подчертавано“, пише Милева, като препраща към други изследвания, а самата тя посочва, че при заглавката *охлюв* в *Речника* са изброени 65 синонима (Милева/Mileva 2002: 97). Дългите синонимни редове са резултат от „стремеж да се обхване максимално пълно установената в речта лексика“ (Зидарова/Zidarova 2002: 139).

³² Възможно е в *Речника* лексемата да е дадена с техническа грешка, т.е. да е *пиянушко* – име, включено като отделна заглавка и като синоним към съществителното *пиянѣ̀ц*.

³³ Забелязва се сравнително рядка употреба на име от общ род в атрибутивна функция.

³⁴ Така например в досегашните изследвания за имената от общ род не са споменавани лексемите *мръзелѝвицѝна, нехрѝвицѝна, кѣ̀ля̀вицѝна, немарлѣ̀вицѝна, бѣ̀блѣ̀вицѝна, ула̀вицѝна*, образувани от съответното прилагателно име с наставката *-ицѝна*. *Речникът* показва, че към разглежданата номинативна група Н. Геров е причислявал и съществителните от този словообразователен тип. Различна е тяхната интерпретация у Ст. Младенов (Младенов/Mladenov 1951), за когото имената *брѣ̀блѣ̀вицѝна* и *бѣ̀блѣ̀вицѝна* са от ж.р. и се отнасят за лица жени. Малкото или липсващите изобщо примери с тези лексеми, от които да се вижда референцията на имената и тяхната съчетаемост, са пречка за категоричната трактовка на родовата принадлежност на посочените съществителни. Според завършека си *-а*, както и според тълкуванието у Геров – характеризиращи и лица мъже, и лица жени – имената би трябвало да са били от общ род.

³⁵ Потвърждение намираме и в старите граматики – на Неофит Рилски (Неофит Рилски/Neofit Rilski 1835/1984: 82–83, цит. по Буров/Burov 1996: 60) и на Йоаким Груев (Груев/Gruev 1858/1987: 7, цит. по Буров/Burov 1996: 60). В труда на Тодор Икономов съществителното *войвода*, наред с *пия̀ница, убѣ̀йца* и др., също е отнесено към имената от общ род (Икономов/Ikonomov 1883). РБЕ/РВЕ отразява двойствената граматичната характеристика, определена от сферата на употреба: *войвода м.* и (нар.-поет.) *ж.*

³⁶ Това констатира и Р. Русинов, посочвайки примери от Ив. Вазов, Кр. Григоров и Ив. Петров (Русинов/Rusinov 1978: 98).

³⁷ „Речникът на Найден Геров побира не само словното богатство на езика, но е и успешен опит да се осмислят неговите граматични особености“ (Анчев/Anchev 2011: 4).

ЛИТЕРАТУРА

- Антонова-Василева, Керемидчиева 2001: *Антонова-Василева, Л., Сл. Керемидчиева*. Кратък речник на диалектните думи към учебната литература. София, Планета-3.
- Анчев 2011: *Анчев, П.* Найден Геров и създаването на общия език на българския свят. – *КИЛ*, бр. 7, с. 4.
- БТР 1994: Български тълковен речник. 4. преработено и допълнено издание. Димитър Попов (Ред.). София, Наука и изкуство.
- Буров 1996: *Буров, Ст.* Форми и значение на съществителното име. Велико Търново, ПИК.
- Буров и др. 1999–2000: *Буров, Ст., В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова*. Съвременен тълковен речник на българския език с приложения. 3. изд. Велико Търново, Gaberoff.
- Велева 1991: *Велева, М.* Съотношението род – пол при съществителните нарицателни имена за лица в българския език. – *Български език*, № 3, с. 204–211.
- Груев 1858/1987: *Груев, Й.* Основа за българска граматика. Фототипно издание. София, 1987, Наука и изкуство.
- ГСБКЕ 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология. София, Издателство на БАН.
- Зидарова 2002: *Зидарова, В.* Структура на речниковата статия в речника на Найден Геров (в съпоставка със съвременната лексикографска практика). – В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 135–141.
- Икономов 1883: *Икономов, Т.* Българска граматика. Пловдив, Издание и печат на Христо Г. Данов.
- Костадинова 1993–1994: *Костадинова, П.* Субкатегоризацията на рода – формални, семантични или формално-семантични критерии. – *Български език*, № 5–6, с. 465–473.
- Милева 2002: *Милева, В.* Заслугата на Найден Геров за възможностите за изследване на динамиката в значенията на българската лексика. – В: *Найден Геров в историята на българската наука и култура*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 92–98.
- Младенов 1951: *Младенов, Ст.* Български тълковен речник с оглед към народните говори. Т. I (А–К). София, Държавно книгопечатно предприятие „Дечо Стефанов“.

- Неофит Рилски 1835/1984: *Неофит Рилски*. Болгарска граматика. Фототипно издание. София, 1984, Наука и изкуство.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Болгарска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Попов, Симов, Видинска 1998: *Попов, Д., К. Симов, Св. Видинска*. Речник за правоговор, правопис, пунктуация. София, Атлантис.
- Радева 2012: *Радева, В.* Болгарски тълковен речник. София, Изток–Запад.
- РБЕ: Речник на българския език (онлайн). <<https://ibl.bas.bg/rbe/>>.
- РСБКЕ 1959: Речник на съвременния български книжовен език. Т. 3. София, Издателство на БАН.
- Русинов 1978: *Русинов, Р.* Съществителни имена от общ граматичен род в съвременния български език. – В: *Помагало по българска морфология. Имена*. София, Наука и изкуство, с. 94–100.
- Чакърова 2011: *Чакърова, Кр.* Формално-семантична характеристика на съществителните от общ род в съвременния български език. – В: *Следите на словото. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. Диана Иванова*. Пловдив, Контекст, с. 324–339. <https://www.academia.edu/27356761/>.

REFERENCES

- Anchev 2011: *Anchev, P.* Nayden Gerov i sazdavaneto na obshtiya ezik na balgarskiya svyat. – *KIL*, br. 7, s. 4.
- Antonova-Vasileva, Keremidchieva 2001: *Antonova-Vasileva, L., Sl. Keremidchieva*. Kratak rechnik na dialektните dumi kam uchebnata literatura. Sofia, Planeta-3.
- BTR 1994: Balgarski talkoven rechnik. 4. preraboteno i dopalнено издание. Dimitar Popov (Red.). Sofia, Nauka i izkustvo.
- Burov 1996: *Burov, St.* Formi i znachenie na sashtestvitelnoto ime. Veliko Tarnovo, PIK.
- Burov i dr. 1999–2000: *Burov, St., V. Bondzholova, M. Ilieva, P. Pehlivanova*. Savremenен talkoven rechnik na balgarskiya ezik s prilozheniya. 3. izd. Veliko Tarnovo, Gaberoff.
- Chakarova 2011: *Chakarova, Kr.* Formalno-semantichna harakteristika na sashtestvitelnite ot obsht rod v savremenniya balgarski ezik. – In: *Sledite na slovoto. Yubileen sbornik v chest na prof. d.f.n. Diana Ivanova*. Plovdiv, Kontekst, s. 324–339. <https://www.academia.edu/27356761/>.
- Gruev 1858/1987: *Gruev, Y.* Osnova za balgarska gramatika. Fototipno издание. Sofia, 1987, Nauka i izkustvo.
- GSBKE 1983: Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Т. 2. Morfologiya. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Ikonomov 1883: *Ikonomov, T.* Balgarska gramatika. Plovdiv, Izdanie i pechat na Hristo G. Danov.

- Kostadinova 1993–1994: *Kostadinova, P.* Subkategorizatsiyata na roda – formalni, semantichni ili formalno-semantichni kriterii. – *Balgarski ezik*, N 5–6, s. 465–473.
- Mileva 2002: *Mileva, V.* Zaslugata na Nayden Gerov za vazmozhnostite za izsledvane na dinamikata v znacheniyata na balgarskata leksika. – In: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura*. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 92–98.
- Mladenov 1951: *Mladenov, St.* Balgarski talkoven rechnik s oglead kam narodnite govori. T. I (A–K). Sofia, Darzhavno knigopechatno predpriyatie “Decho Stefanov”.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Popov, Simov, Vidinska 1998: *Popov, D., K. Simov, Sv. Vidinska.* Rechnik za pravogovor, pravopis, punktuatsiya. Sofia, Atlantis.
- Radeva 2012: *Radeva, V.* Balgarski talkoven rechnik. Sofia, Iztok–Zapad.
- RBE: Rechnik na balgarskiya ezik (online). <https://ibl.bas.bg/rbe/>.
- Neofit Rilski 1835/1984: *Neofit Rilski.* Bolgarska gramatika. Fototipno izdanie. Sofia, 1984, Nauka i izkustvo.
- RSBKE 1959: Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Rusinov 1978: *Rusinov, R.* Sashtestvitelni imena ot obsht gramatichen rod v savremenniya balgarski ezik. – In: *Pomagalo po balgarska morfologiya. Imena*. Sofia, Nauka i izkustvo, s. 94–100.
- Veleva 1991: *Veleva, M.* Saotnoshenieto rod – pol pri sashtestvitelnite naritsatelni imena za litsa v balgarskiya ezik. – *Balgarski ezik*, N 3, s. 204–211.
- Zidarova 2002: *Zidarova, V.* Struktura na rechnikovata statia v rechnika na Nayden Gerov (v sapostavka sas savremennata leksikografska praktika). – In: *Nayden Gerov v istoriyata na balgarskata nauka i kultura*. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 135–141.

✉ Гл. ас. д-р Ванина Сумрова
Секция за българска лексикология и лексикография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113, София, България

✉ Assist. Prof. Vanina Sumrova, PhD
Department of Bulgarian Lexicology and Lexicography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria